

Zinātnes atziņas un jurisprudences: mūsdienīga neirozinātnes perspektīva

MG. IUR.

JĀNIS SARĀNS

LL.M Pepperdinas universitāte

(Pepperdine University School of

Law), zvērināta advokāta palīgs ZAB

"Cobalt"

Raksta aktualitāti uzskatāmi akcentē tas, ka par zinātnes un jurisprudences savstarpējo saikni neinteresējas zinātnes aprindās vien, bet šī saikne ir kļuvusi par būtisku dienas kārtības jautājumu gandrīz visos lielākajos pasaules uzņēmumos, kuru rīcībā ir nepieciešami instrumenti, lai ietekmētu gan industrijas profesionāļu, gan arī tiesu apziņu. ¹ Kā vienu no ievērojamākajiem piemēriem var minēt tehnoloģiju giganta "Google" īstenoto pētniecisko darbu "atbalstīšanas politiku", kuras ietvaros, kā ziņo "Wall Street Journal", pēdējo desmit gadu laikā kompānija ir atbalstījusi daudzus augsta līmeņa speciālistu zinātniskos pētījumus, kuru mērķis ir aizstāvēt tādu zinātnisku atziņu pamatošanu, kas ļautu turpmāk tās izmantot no "Google" puses, tostarp cīnoties ar regulējošo institūciju centieniem ierobežot šīs kompānijas darbību. ² Pieņemot, ka finansējuma piešķiršanas nosacījumi, kā arī ar pētniecisko rezultātu publicēšanu saistītie apsvērumi ir sabiedrībai caurskatāmi, nebūtu pamata uztraukties par šādu pētījumu pamatotību, pareizību un derīgumu, tostarp arī saderību ar tiesas procesa pamatmērķiem. Tomēr finansējuma piešķiršanas nosacījumi, izvirzītie pētnieciskie uzstādījumi, kā arī publicētie rezultāti nereti tiek būtiskie ierobežoti, kompānijām un piesaistītajiem speciālistiem parakstot apjomīgas konfidencialitātes vienošanās, kas atļauj kompānijām izdarīt gala slēdzienu par konkrētā pētījuma rezultātu publiskošanu. ³ Minētais dod iespēju ierobežot tādu "zinātnes atziņu" publicēšanu, kas, iespējams, nākotnē varētu negatīvi ietekmēt šo kompāniju izvēlēto komercdarbības veikšanas brīvību, faktiski ierobežojot esošās sistēmas objektīvu kritiku.

Ievērojot iepriekš minēto, raksta ietvaros autora mērķis ir rast atbildi uz vairākiem jautājumiem. Kā novērtēt zinātniskus pierādījumus kādas konkrētas zinātniskas atziņas pamatošanai, ja tās piemērošanai varētu būt būtiskas sekas konkrētajā lietā? Kāpēc vispār tiesām būtu jāņem vērā kādu konkrētu zinātnisku atziņu un to pamatojošo zinātnisko pierādījumu kopums? Kādi ir lēmumu pieņēmējus ietekmējošie iekšējie un ārējie faktori, kas, iespējams, rada šķēršļus lēmumu pieņemšanas procesā? Raksta pirmajā daļā autors īsi pieskarsies filozofiskam jautājumam, kāpēc zinātnes atziņas vispār būtu vēlams ņemt vērā? Tiks analizēts Civilprocesa likuma (CPL) un Administratīvā procesa likuma (APL) tiesību normu tvērumi, kas attiecas uz pierādījumu novērtēšanas procesu, kā arī skatīts viens no ievērojamākajiem tiesu prakses piemēriem, kas saistās tieši ar zinātnes atziņu vērā ņemšanu pierādījumu novērtēšanas kontekstā. Raksta otrajā daļā autors adresēs vairākus būtiskus jautājumus saistībā ar ierobežojumiem, kas ik dienu ietekmē lēmumu pieņēmējus, iespējams tiem pat neapzinoties šo ierobežojumu klātbūtni, proti, kognitīvos ierobežojumus.

1. Zinātnes atziņu piemērošanas metodika pierādījumu novērtēšanas procesā

1.1. Kāpēc zinātnes atziņas ir vēlams ņemt vērā

Pirms tiek pievērsta uzmanība zinātnes atziņas jēdziena tvēruma analīzei, ir jānoskaidro, kāpēc zinātnes atziņas būtu lietderīgi ņemt vērā tiesas procesā. Pēc autora domām, to var atklāt, pievēršoties tiesību autoritātes principa analīzei. Autors uzskata, ka iemesli, kāpēc zinātnes atziņas ir nozīmīgi un lietderīgi ņemt vērā kādā konkrētā situācijā, ir loģiski ekvivalenti ar tiem, kas pamato tiesību autoritāro dabu, proti, iemesliem, kas liek subjektam kādu konkrētu tiesību normu, precedentu vai atziņu

uzskatīt par vērā ņemamu jeb autoritatīvu, tai pakārtojot arī savu faktisko rīcību.

Lai arī semantiski jēdziens "autoritāte" galvenokārt rada asociācijas ar kādām specifiskām varas pozīcijām, piemēram, policistiem vai tiesnešiem, kuru norādījumiem un direktīvām varētu būt saistoša pienākuma daba, tomēr tas nebūt nav vienīgais šī jēdziena uztveres veids. Juristiem izpratne par "autoritātes" dabu nebūt nav sveša. Kā norāda Kriss Gutrijs: "[...] tas [autoritātes princips] var attiekties arī uz necilvēcīgu autoritāti, piemēram, likumu vai juridisku precedentu. Tādējādi, lai gan advokāti, kas piedalās izlīguma sarunās, parasti var neievērot piemērojamos tiesību aktus, advokāts, kurš novērtē juridiska precedenta unikālo autoritatīvo ietekmi, varētu būt ieinteresēts to izmantot, lai pārliecinātu savu pretinieku par savas pozīcijas pareizību." ⁴

Tiesību filozofijā tiesību autoritātes principa tvērums un saturs ir bijis ilglaicīgu un plašu diskusiju priekšmets tiesību teorētiķu vidū. Galvenais uzsvars ir bijis normatīvais jautājums par to, kad indivīdiem, uz kuriem tiek attiecinātas kādas konkrētas šķietami autoritatīvu personu vai līdzekļu (tostarp precedentu, ieteikumu vai viedokļu) izpausmes, būtu jāuzskata, ka viņiem ir pienākums rīkoties saskaņā ar šo personu vai līdzekļu izpausmēm neatkarīgi no tā, vai viņi piekrīt tām, vai ne. ⁵ Līdzīgi tas ir arī gadījumos ar paļaušanos uz kādām konkrētām zinātnes atziņām, teorijām vai to zinātnisko pierādījumu kopumu. Vēsturiski to var definēt kā filozofisku diskusiju par atšķirībām starp pavēli (*fiat* – angļu val.) un pamatojuma sapratni (*reason* – angļu val.) kā pakļaušanās autoritātei morālo priekšnoteikumu. ⁶ Piemēram, plaši pazīstamais tiesību teorētiķis Ronalds Dvorkins argumentē par labu pamatojuma sapratnes pārākumam pār pavēles formu. ⁷ Adresējot precedentu nozīmi anglosakšu tiesību sistēmā, R. Dvorkins ir uzsvēris, ka "[...] precedentu tiesību cilvēcīgo pievilkšanās spēku iespējams izskaidrot nevis ar patiku pret piemērošanas instrumentu izmantošanas vienkāršību, bet gan taisnīgumu, kas pieprasa līdzīgu lietu izskatīšanu līdzīgi". ⁸ Savukārt tādi zināmi tiesību pozitīvisti kā Karls Šmits un H.L.A. Hārts aizstāv ideju, ka autoritātes norādījumu ievērošana balstās uz pavēles saistošo dabu un piespiedu mehānismu neizbēgamību. ⁹

Neraugoties uz dažādajām pieejām, iespējams, ievērojamākās atziņas tiesību autoritātes principa izpētes ietvaros tikušas izvirzītas no tiesību filozofa un teorētiķa Džozefa Rāza puses, kurš šī jautājuma izpētes ietvaros turpināja Hārta un Dvorkina darbu un izvirzīja trīs ievērojamas tēzes, no kurām slavenākā tiek dēvēta par normālā attaisnojuma tēzi (*normal justification thesis* – angļu val.). ¹⁰ Atbilstoši tēzes definīcijai ierastais veids, kā pierādīt, ka personai ir autoritāte pār citu personu, ietver pierādīšanu, ka varbūtējam subjektam būs labāk, ja tas pieņems autoritātes skaidrojumu par saistošu un sekos no tā izrietošajām vadlīnijām, nevis centīsies sekot pats savam skaidrojumam. ¹¹ Proti, Rāza pamata arguments ir saistīts ar autoritātes ekspertīzi, identificējot pamatojumu konkrētam rīcības modelim, kuru subjektam pieņemot, viņš spēs rīkoties daudz efektīvāk nekā tad, ja pašam būtu jāspēj izsecināt to, kas ir efektīvākais rīcības modelis. ¹²

Reducējot iepriekš minēto argumentāciju līdz absolūti triviālam piemēram, kas atklāj arī zinātnes atziņu nozīmi, lieliski to iespējams ilustrēt ar profesora Ričarda Doukina skaidrojumu: "[...] ja jūs balstāt medicīnu uz zinātni, jūs ārstējat cilvēkus. Ja jūs balstāt lidmašīnu dizainu uz zinātni, tās lido. Ja jūs balstāt raķešu dizainu uz zinātni, tās sasniedz Mēnesi. Tā [zinātne] strādā."

¹³ Šis ir būtisks secinājums, jo tas atklāj, ka tikai tādas zinātniskas atziņas un teorijas, kas ir darbotiespējīgas, var būt par pamatu secinājumam, ka to ievērošana varētu novest pie efektīvāka rezultāta. Tātad loģiskais pamatojums tam, kāpēc tiesai būtu jābalsta savi pieņēmumi uz zinātnes atziņām, izriet no pieņēmuma, ka paļaušanās uz konkrēto zinātnisko atziņu un tās rezultātiem nodrošinās produktīvāku gala iznākumu. Tādu, kas citādi nebūtu iespējams vai arī būtu ievērojami grūtāk sasniedzams, ja lēmuma pieņēmējs pats censtos izsecināt konkrēto rīcības modeli, paļaujoties tikai uz to informācijas kopumu, kas ir viņa paša rīcībā. Autors uzskata, ka šis ir vadmotīvs, kas ir vienmēr jāpatur prātā, jo tas atklāj, iespējams, divus būtiskākos no zinātnes atziņu vērā ņemšanas vispārīgajiem filozofiskajiem apsvērumiem. Pirmkārt, zinātnes atziņai ir jābūt pamatotai, otrkārt, tai ir jābūt derīgai. Turklāt abi no šiem kritērijiem ir kumulatīvi. Proti, derīgums pats par sevi nevar būt par pamatu zinātniski nepamatotas atziņas piemērošanai, jo tādējādi neizdotos sasniegt efektīvāko pieejamo rezultātu. Tāpat arī pamatotība *per se* nevar būt par pamatu zinātniskās atziņas derīgumam konkrētās situācijas atrisināšanai. Ideāls piemērs, lai ilustrētu šo abu apsvērumu mijiedarbību, ir slavenais H.L.A. Hārta salīdzinājums, kas ir pamatā filozofiskai diskusijai par to, kā cilvēki pamato savu rīcību, ievērojot tiesību normas. ¹⁴ Luksofora derīgums satiksmes regulēšanai dzīvīgā krustojumā un tuksneša vidū krietni atšķiras, neskatoties uz to, ka luksofors aizvien darbojas

1.2. Procesuālo tiesību normu regulējums

Aplūkojot spēkā esošo tiesisko regulējumu, var secināt, ka skaidrs tiesas rīcības vadmotīvs attiecībā uz zinātnes atziņu vērā ņemšanu pierādījumu novērtēšanas procesā neizriet, izkristalizējoties zināmai nenoteiktībai jeb tiesas rīcības brīvībai attiecībā uz zinātnes atziņu novērtēšanu. Proti, APL 154. panta pirmā daļa un CPL 97. panta pirmā daļa norāda uz to, ka tiesai ir jānovērtē pierādījumi "pēc savas iekšējās pārlicības, kas pamatojas uz vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem, kā arī vadoties no tiesiskās apziņas, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un taisnības principiem". Papildus tam APL 153. panta pirmā daļa un CPL 96. panta pirmā daļa paredz, ka fakti, kurus tiesa atzīst par vispārzināmiem, vispār nav jāpierāda.

Tiesību doktrīnā ir akcentēts, ka likumā ir noteikts t.s. brīvais pierādījumu novērtēšanas princips, kas bija spēkā jau pirmskara Latvijā.¹⁵ Atbilstoši pierādījumu brīvas novērtēšanas principam (sistēmai): "No vienas puses, tā neierobežo tiesu pierādījumu vērtēšanā, bet, no otras puses, uzliek tiesai pienākumu sīki iedziļināties katra pierādījuma būtībā, salīdzinot to ar citiem, un piešķirt tam to nozīmi, kādu tas pelna pēc savas iekšējās vērtības."¹⁶ Pamatots ir arī skaidrojums, ka tiesa informāciju par tiesisko strīdu saņem jēlmateriāla veidā, kurā var būt ietvertas ziņas par lietas risinājumam nebūtiskiem faktiskajiem apstākļiem,¹⁷ tāpēc ir svarīgi, lai tiesa veiktu pierādījumu attiecināmības novērtēšanu. Turklāt tas ir būtiski gan procesa sākotnējā stadijā (pieteikuma vai prasības iesniegšanas brīdī), gan arī turpmāk, piemēram, tiesai izlemjot jautājumu par pierādījumu pievienošanu atbilstoši CPL 176. panta pirmās daļas regulējumam. Atbilstoši doktrīnas un judikatūras atziņām būtiskākais no pierādījumu novērtēšanas kritērijiem APL kārtībā ir pierādījumu ticamība, kas ir pierādījumu viens no kvalitātes radītājiem.¹⁸ Pēc autora domām, īpaši interesants un vienlaikus arī potenciāli problemātisks ir doktrīnā paustais viedoklis, ka pierādījums ir ticams, ja tas iegūts no uzticama avota un ja tā atbilstība faktiskajiem apstākļiem ir kaut nedaudz vairāk iespējama nekā neatbilstība.¹⁹ Minētais secinājums netieši norāda uz problemātiku attiecībā uz "uzticamības standarta" noteikšanu, jo īpaši ņemot vērā judikatūras atziņas, kas uzsver tiesas pienākumu pierādījumus novērtēt kopumā, nevis izolēti, lemjot par pierādījumu pietiekamību.²⁰ Proti, problemātika ir saskatāma tieši attiecībā uz situācijām, kurās iespējams identificēt acīmredzamas zinātnisku atziņu un vai teoriju kolīzijas, kas ir pamatā konkrētajam strīdam: "Kā noteikt, kura zinātnes atziņa ir pareizāka/ piemērotāka un kura ir nepareizāka/ nepiemērotāka, konstatējot kolīziju?" Gan APL, gan arī CPL regulējums sniedz vien vispārīgas vadlīnijas attiecībā uz šādu situāciju atrisināšanu, turklāt paverot tiesai durvis uz iespēju "vērtēt pierādījumus kopsakarā". Protams, ne vienmēr tā būs problēma, vēl jo mazāk situācijās, kurās būs iespējams identificēt plašu un daudzveidīgu pierādījumu kopumu, kas tiesai ļauj izšķirties par vienas vai otras pozīcijas pareizību. Tomēr tā var būt ievērojama problēma situācijā, kad tiesai ir jāizšķiras, piemēram, par to, vai pie konkrētajiem faktiskajiem apstākļiem konkurences tiesību lietā būtu pamatoti ņemt vērā vienu vai otru ekonomikas zinātnes atziņu kopumu, kad tie ir savstarpēji izslēdzoši, vērtējot no to piemērošanas rezultātu perspektīvas (pozitīvas/ negatīvas iespējamās sekas).

1.3. Zinātnes un pseidozinātnes nošķiršana

Zinātnes atziņu izmantošana tiesas procesā izgaismo divas šķietami atšķirīgas problēmas: zinātnes atziņu nepareizo izmantošanu (*misuse of science* – angļu val.) un zinātnisko atziņu neskaidrību (*scientific uncertainty* – angļu val.). Pirmā no problēmām rodas situācijās, kad "eksperti" vai pašas puses prezentē tiesai izteikti maldinošus argumentus vai apgalvojumus par šķietami zinātnisku pētījumu rezultātiem vai zinātniskiem viedokļiem, kurus nepamato zinātniski pierādījumi (pseidozinātne).

²¹ Galvenokārt tā ir juridiska problēma, nevis zinātniska, kuras pamatā nereti ir tiesas īstenotās kontroles trūkums par lietā "nozīmīgo" pierādījumu pievienošanu lietas materiāliem, ko kultivē sacīkstes principa ietekme uz prāvniekiem, kā arī nespeciālistu grūtības novērtēt tehniski sarežģītus argumentus. Savukārt otrā no problēmām bieži rodas tāpēc, ka zinātnes atziņas nespēj sniegt pilnīgi skaidras un galīgas atbildes uz jautājumiem, kam ir nozīmīga sociālā ietekme gan tiesas procesū, gan arī valsts pārvaldes procesu ietvaros. To var saskatīt daudzos medicīniskos pētījumos, kuru mērķis ir identificēt specifisku slimību vai saasinājumu cēloņus, kā arī uzvedības neirozinātnes pētījumos, kas cenšas identificēt konkrētu kognitīvo ierobežojumu jeb kognitīvo ilūziju ietekmi uz cilvēka lēmumu pieņemšanas spējām. Piemēram, mūsdienās ir relatīvi skaidrs, ka ilgstoša karcinogēno vielu uzņemšana smēķējot ievērojami palielina iespējamību, ka persona varētu saslimt ar plaušu vēzi. Tomēr tas nenozīmē, ka smēķēšana būs vienīgais izskaidrojums pozitīvas diagnozes gadījumā. Zinātnisko atziņu pareizība nav absolūta un nevar tikt vērtēta atrauti no citiem potenciāli ietekmējošiem faktoriem. Proti, zinātnes atziņu derīgums konkrētās hipotēzes pierādīšanai nereti nav bināra vērtība, uz ko var rast atbildi "jā" un "nē" formā.

Lai spētu atbildēt uz šiem tiesas procesos nozīmīgajiem jautājumiem, ir skaidri jānošķir tiesas procesa un zinātnes pamatmērķi. Zinātnes mērķis ir epistēmisks sasniegt kosmisko izpratni par lietu sakarību.²² Savukārt tiesas procesa mērķis ir nodrošināt taisnīgu, ātru, saistošu un efektīvu pušu starpā pastāvošā strīda atrisinājumu.²³ Tiesas uzdevums, atrisinot kolīziju starp divu

pušu šķietami pamatotajām pozīcijām konkrētajā strīdā, nav tiešā veidā pakārtots kosmiskas izpratnes rašanai. Uzdevums ir piemērot procesuālās un materiāli tiesiskās tiesību normas atbilstoši sacikstes vai objektīvās izmeklēšanas principiem (atkarībā no procesa) tā, lai varētu pieņemt nolēmumu. Tomēr, apzinoties, ka tiesību regulējums paredz balstīšanos uz zinātnes atziņām, iedziļināšanās jautājumā par to, kas ir vai nav kosmiska izpratne jeb vērā ņemama zinātnes atziņa, ir zināmā mērā neizbēgama.

Ne filozofiskās, ne arī praktiskās diskusijas par to, kas ir zinātnes atziņas un kā novērtēt to derīgumu, nav plaši sastopamas tiesu ikdienā, tomēr ir identificējami atsevišķi tiesu procesi, kuros tiesas nav vairījušās šos jautājumus adresēt. Viens no spilgtākajiem piemēriem, kas ļoti plaši atbalsojās arī zinātniskajās aprindās visdažādākajās nozarēs, bija 1993. gada tiesvedība ASV Augstākajā tiesā lietā *William Daubert & et al v Marrell Dow Pharmaceuticals Inc.*²⁴ Tas, kas šo lietu padarīja īpaši netipisku, tādējādi piesaistot arī autora uzmanību, bija sprieduma atsauces minēto un tā tekstā citēto autoritāšu neierasti kuplais skaits. Proti, tā vietā, lai tiesa paļautos vien uz juridiskajām autoritātēm, tiesnešu vairākums uzskatīja, ka nepieciešamās atbildes nevar tikt rastas, neuzklausot pašu zinātnieku un zinātnes filozofu viedokļus.²⁵ Tiesas gatavība uz klausīt zinātnes nozares pārstāvjus rezultējās kopumā ar 22 *amicus curiae* pieteikumu pieņemšanu.²⁶ Savukārt pašā spriedumā bija atsauces uz zinātnes filozofiem Karlu Poperu un Gustavu Hempelu, vairākiem prominentiem un ietekmīgiem medicīnas žurnālu zinātniskajiem redaktoriem, trīs *amicus curiae* pieteikumiem, ko sastādīja plaši pārstāvētu zinātnes nozaru speciālisti, tostarp arī seši Nobela prēmijas laureāti ekonomikas, ķīmijas un fizikas zinātnēs,²⁷ vairākām prominentām zinātnes biedrībām, asociācijām²⁸ u.c. Turpmāk autors akcentēs četras galvenās atziņas, pie kurām tiesa nonāca, analizējot zinātnisko literatūru un atbildot uz jautājumiem: "Kas ir zinātniskas atziņas, un kā tās novērtēt?"

Pirmkārt, atsaucoties uz Popera un Hempela idejām, tiesa akcentēja to, ka viens no atslēgas kritērijiem, kas ļauj noteikt, vai konkrētā teorija vai tehnika ir uzskatāma par zinātnisku un derīgu konkrētās lietas apstākļos, ir tas, vai to ir iespējams empīriski pārbaudīt jeb falsificēt.²⁹ Proti, atbilstoši Popera teorijai par zinātnisko atziņu pārbaudīšanu, lai pārbaudi varētu veikt, konkrētās atziņas ir jāformulē tā, lai, ja nu tās ir nepareizas, tās varētu tikt pretstatītas citām zinātniskām atziņām. No minētā izriet Popera falsificēšanas teorijas pamatideja, ka zinātniskās atziņas iegūst to autoritāti, izturot pēc iespējas plašāku kritiku, turklāt eksperimenti, kas ir izstrādāti tā, lai falsificētu konkrēto teoriju, ir daudz efektīvāki, identificējot nepareizos teorijas pieņēmumus jeb skaidrojumus.³⁰ Tas tiek pamatots arī ar to, ka teorētiski gandrīz vienmēr var rast izskaidrojumu konkrētam notikumam *post hoc*, tomēr tas neļauj izdarīt secinājumus par konkrētā izskaidrojuma ticamību, nereti tiem vēlāk izrādoties nepareiziem.³¹

Otrkārt, tiesa norādīja, ka atziņai ir jābūt tādai, kas palīdz lēmuma pieņemējam saprast pierādījumus vai konstatēt kādu konkrētu lietas faktu, proti, ir jāpārlicinās, ka pamatojums vai izvēlēta metodoloģija var būt attiecināta uz faktiskajiem apstākļiem lietā.³² Piemēram, mēness fāžu izpēte var sniegt noderīgas zinātniskas atziņas par to, vai konkrēta nakts bijusi tumša, un, ja tumsa ir lietā nozīmīgs fakts, zināšanas par mēness fāzēm lēmuma pieņemējam ļaus identificēt šo faktu. Savukārt zināšanas par to, ka konkrētajā naktī bija pilns mēness, nepalīdzēs saprast, vai persona šajā naktī, iespējams, rīkojusies neracionāli.³³ Tādējādi otrais no uzdevumiem, kas tiesai ir jāveic, ir vistiešākajā veidā saistīts ar zinātniskās atziņas attiecināmības izvērtēšanu.

Treškārt, tiesa uzsvēra nepieciešamību pārlicināties, vai konkrētā zinātniskā atziņa tikusi pakļauta salīdzinošai pārskatīšanai (*peer review* – angļu val.) un tikusi publicēta.³⁴ Lai gan šis kritērijs nav absolūts zinātniskās atziņas vērā ņemšanas priekšnoteikums, tomēr tas ir kvalitātes rādītājs, kas norāda uz to, ka zinātniskās atziņas tika pakļautas kritikai, tādējādi palielinot iespējamību, ka kļūdas izvēlētajā zinātniskajā metodoloģijā tiek identificētas.³⁵ Šis ir īpaši būtisks apstāklis gadījumos, kad runa ir par zinātniskām novītātēm. Neesot iepriekšējai praksei vai empīriskiem pētījumiem, būtu jāievēro īpaša piesardzība, pamatojoties uz konkrēto zinātnes atziņu vai teoriju vien.

Ceturtkārt, tiesa pievērsās tādām nozīmīgām jautājumam kā zināmā vai potenciālā kļūdas līmeņa noteikšana, kas ir neizbēgams zinātnisko pētījumu blakus process un viens no rādītājiem, kam ir nozīme, lemjot par konkrētās atziņas precizitāti.³⁶ Lūgt tiesai pašai izvērtēt potenciālo kļūdas līmeni nebūtu lietderīgi, apzinoties, ka šī procesa specifika atšķiras atkarībā no disciplīnas. Ievērojot minēto, risku un potenciālo kļūdu analīzi būtu jāveic konkrētās atziņas postulētājam, izvēloties atbilstošāko no kļūdu taksonomijas veidiem.³⁷ Idejas postulētājam nesniedzot zināmā vai potenciālā kļūdas līmeņa skaidru atspoguļojumu, tā atziņas būtu pamatoti uzskatīt par tādām, kuru pareizība nav pārbaudīta vai vismaz ir tikai šķietama, dodot pamatu neņemt konkrēto pieņēmumu vērā. Kļūdu iespējamību skaidri neatklājot, zinātniskās atziņas vai teorijas ticamība ir

jāvērtē kritiski, jo pēc būtības tā neatšķiras no tādām atziņām vai teorijām, kuru zināmais vai potenciālais kļūdu līmenis varētu tikt apzināti slēpts.

Aplūkojot četras iepriekš minētās ASV Augstākās tiesas atziņas, secināms, ka tiesas sniegtā interpretācija ir relatīvi saderīga ar CPL un APL regulējumu, ar to nenonākot pretrunās. Proti, iepriekš minētās atziņas šķietami varētu tikt izmantotas, lai piemērotu attiecīgās CPL un APL normas zinātnes atziņu novērtēšanai. Var saskatīt, ka no ASV Augstākās tiesas atziņām izriet vadmotīvi gan attiecināmības, gan ticamības, gan pietiekamības, gan arī pieļaujamības kritēriju vērtēšanai.

2. Kognitīvie ierobežojumi

Ja iepriekš autors zinātnisko atziņu un pierādījumu novērtēšanas procesu adresēja galvenokārt no juridiskās perspektīvas, tad šīs nodaļas ietvaros autora mērķis ir pievērsties neirozinātnes perspektīvai. Iemesls tam ir tāds, ka tieši šī perspektīva atklāj visdažādākos fenomenus, kas negatīvi ietekmē lēmuma pieņemēja racionalitāti. Racionalitāti, kas ir tik ļoti būtiska tieši APL 154. panta un CPL 97. panta pareizai piemērošanai.

Pēdējo četru desmitgažu ietvaros veiktie zinātniskie pētījumi neirozinātnes, kognitīvās psiholoģijas, kā arī ekonomikas nozarē ir atklājuši daudzus nozīmīgus faktus par cilvēka smadzeņu darbību, to uzvedību un lēmumu pieņemšanas procesiem. Turklāt jurisprudences ir viena no tām nozarēm, kurā šie atklājumi ir īpaši noderīgi, apzinoties, cik ļoti plaši un visdažādākajos veidos šajā nozarē pieņemtajiem lēmumiem ir pakārtotas būtiskas tiesiskas sekas.³⁸ Neskatoties uz to, atklātas diskusijas par lēmumu pieņemšanas procesu kognitīvajiem aizspriedumiem jurisprudencē un to, kā ar tiem cīnīties vai tos izmantot, Latvijā nav populāras.

Autors uzskata – būtu neprātīgi pieņemt, ka pirms Daniela Kanemana un Eimosa Tverskija darba pie heuristikas un kognitīvo aizspriedumu (*heuristics and cognitive biases* – angļu val.) definēšanas,³⁹ kas vienam no viņiem turpmāk atnesa arī Nobela prēmiju ekonomikā,⁴⁰ sabiedrība neko nezināja par kognitīvajiem aizspriedumiem. Tomēr ir tikpat vienlīdz droši pieņemt, ka šī iepriekš pastāvošā izpratne galvenokārt balstījās uz netradicionāliem izskaidrojumiem, kurus būtībā vadīja tie paši kognitīvie aizspriedumi, ko abi zinātnieki tik daiļrunīgi definēja zinātniskā valodā. Atbilstoši Tverskija un Kanemana skaidrojumam kognitīvie aizspriedumi ir prāta ilūzijas jeb mentālie īsceļi (*mental shortcuts* – angļu val.), kuru pamatā ir cilvēka ātrā, instinktīvā un emocionālā domāšana, kas paļaujas uz jau pieejamās informācijas sasaistīšanu ar konkrēto novērojumu dabā, īstenojot lēmuma pieņemšanu.⁴¹ Proti, šie īsceļi ir kā alternatīvas, ko cilvēka prāts izmanto automātiski, lai vienkāršotu kompleksus un neskaidrus mentālos uzdevumus, tos aizstājot ar vienkāršākiem uzdevumiem.⁴² Savukārt jēdziens "ilūzija" kontekstā ar kognitīvajiem aizspriedumiem tiek minēts galvenokārt divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, tāpēc, ka ilūzijas tāpat kā kognitīvie aizspriedumi ir neprecīzi uzskati par cilvēka pirmšķietami uztverto realitāti, kurus cilvēka apziņa cenšas instinktīvi ignorēt, un, otrkārt, ilūziju ietekme ir vispārīga un ilgstoša, nereti esot imūna pret centieniem tās izskaust.⁴³

Mūsdienu zinātniskajā literatūrā var identificēt vismaz 35 dažādus kognitīvo ilūziju jeb kognitīvo aizspriedumu veidus, kuriem ir nozīmīga loma tieši juristu ikdienas gaitās.⁴⁴ Tostarp apstiprinājuma aizspriedumu (*confirmation bias* – angļu val.), kas liek cilvēkam saskatīt informāciju, kura apstiprina viņa iepriekš izvirzītās hipotēzes vietās, kur to nav.⁴⁵ Fokālo punktu aizspriedumu (*focal point bias* – angļu val.), kas liek cilvēkam piesaistīt savu uzmanību un interesi nenozīmīgiem darījumu vai lēmumu ietekmējošiem priekšnoteikumiem vai punktiem, ja tie tiek pasniegti kā pietiekami svarīgi jeb fokāli.⁴⁶ Enkurošanas aizspriedumu (*anchoring bias* – angļu val.), kas liek cilvēkam sasaistīt savu lēmumu pēc būtības ar nenozīmīgiem skaitļiem jeb atskaites punktiem.⁴⁷ Optimistiskās pārliecības aizspriedumu (*optimistic overconfidence bias* – angļu val.), kas liek cilvēkam pārlieku optimistiski novērtēt neskaidru iznākumu iespējamības, piemēram, tiesvedības iznākumus.⁴⁸ Nepareizās projekcijas aizspriedumu (*false projection bias* – angļu val.), kas liek cilvēkam intuitīvi pieņemt, ka citi cilvēki domā, kā arī uztver vērtības tāpat kā viņš/viņa, piemēram, attiecībā uz piedāvājuma "dāsnumu".⁴⁹ Apņemšanās aizspriedumu (*commitment bias* – angļu val.), kas cilvēkam liek pretoties piekrišanas došanai, ja iepriekš tika izteikts noraidījums, neskatoties uz to, ka notikusi faktisko apstākļu maiņa, kas varētu pamatot piekrišanas došanu, piemēram, atkārtoti lemjot par prasības nodrošināšanu vai nodrošinājuma atcelšanu.⁵⁰ Šie un daudzi citi kognitīvie aizspriedumi ik dienu ietekmē katra jurista lēmuma pieņemšanas procesu, tostarp advokātus, tiesnešus, prokurorus un daudzus citus.

Iespējams, lasītājam varētu šķist, ka autora apgalvojumi par kognitīvo aizspriedumu būtisko ietekmi uz profesionāliem ir pārspīlēti, jo īpaši tādiem, kas ieguvuši formālu izglītību un ik dienu uzlabo savas analītiskās spējas praksē. Tomēr, ņemot vērā to, ka juridiskās argumentācijas metodoloģija nav unikāla salīdzinājumā ar citām zinātnes nozarēm,⁵¹ ir pamatoti secināt, ka juristi tāpat kā citi speciālisti, kuru loģikas un argumentācijas zināšanas ir pietiekami attīstītas, ir pastāvīgā šo kognitīvo aizspriedumu ietekmē.⁵² Turpmāk autors apskatīs trīs atsevišķus kognitīvo aizspriedumu veidus, kuri ikdienā ietekmē vairumu juristu.

2.1. Enkurošanas aizsprieduma piemēri

Attiecībā uz enkurošanas aizsprieduma efektu autors vēlas minēt divus konkrētus piemērus dažādās jurisdikcijās. Pirmajā pētījumā tika iesaistīti 167 ASV federālie maģistrāta tiesneši (tiek ievēlēti uz termiņu, pamatojoties uz rūpīgu atlasī, kurā novērtē profesionālās spējas), kam bija jānovērtē personiskā aizskāruma lieta, kurā vienīgais juridiskais jautājums bija kompensācijas apmērs. Atbilstoši kāzusam prasītājs bija paralizēts ceļu satiksmes negadījuma rezultātā, kura iemesls bija kravas automašīnas sliktais tehniskais stāvoklis. Kravas automašīnas īpašnieks, kas bija arī atbildētājs lietā, bija plaši zināma pārvadājumu kompānija. Prasītājs lūdza piedzīt kompensāciju par negūto peļņu, medicīniskajiem izdevumiem, morālo kaitējumu un ciešanām.⁵³

Vienai no grupām tika sniegta papildu informācija, kas kalpoja kā enkurs. Šī informācija atklāja, ka atbildētājs ir iesniedzis pieteikumu par lietas izbeigšanu, jo lietas vērtība nesasniedz federālās jurisdikcijas īstenošanai nepieciešamo apmēru, kas šādās lietās ir 75 000 dolāru. Grupai tika lūgts lemt, vai šo pieteikumu (kas atbilstoši ASV tiesību izpratnei ir atzīstams par acīmredzami nepamatotu, par to ļaujot piemērot pieteikuma iesniedzējam arī procesuālu sankciju naudas soda veidā) noraidīt, kā arī noraidīšanas gadījumā noteikt kompensācijas apmēru. Otrai grupai tika lūgts tikai noteikt kompensācijas apmēru.⁵⁴ Rezultātā (1. tabulā redzama statistika) grupa, kurai netika sniegta papildu informācija jeb enkurs, novērtēja lietu vidēji par 29,4 % jeb 350 000 dolāru augstāk nekā grupa, kurai tika sniegta papildu informācija jeb enkurs.

1. tabula⁵⁵

	Pirmā kvartile (25 %)	Vidējā statistika	Trešā kvartile (75 %)
Enkura grupa	280 000	882 000	1 000 000
Grupa bez enkura	500 000	1 000 000	1 925 000

Otrajā pētījumā tika analizēts, vai krimināllietu tiesnešu profesionālās pieredzes ilgums samazina enkurošanas aizsprieduma efektu, šos rezultātus salīdzinot ar identisku pētījumu, kurā tiesneša lomu īsteno tiesību zinātnes studenti. Vienas Vācijas pavalsts tiesnešiem (*Landgericht* – vācu val.) tika pēc nejaušības principa izdalīti kāzusi, kas saturēja īsu lietas materiālu apkopojumu apsūdzības lietā par izvarošanu. Vienas grupas lietas materiālos tika iekļauts prokurora ierosinājums piemērot brīvības atņemšanu uz 12 mēnešiem, bet otras grupas materiālos – uz 34 mēnešiem. Papildus tam tiesneši tika informēti, ka prokurora lomu, sniedzot ierosinājumu par konkrēto sodu, īstenojis datorzinātnes pirmā kursa students, nevis "īsts" prokurors. Tiesnešiem pirms iepazīšanās ar prokurora ierosinājumu par sodu tika lūgts novērtēt lietas materiālu ticamību. Visās lietās tiesneši atzina apsūdzēto par vainīgu un lietas materiālus par ticamiem. Pētījuma rezultātā tika konstatēts, ka pat tiesnešus, kuru vidējais stāžs bija aptuveni 15 gadi, enkurošanas aizspriedums ietekmē tāpat kā tiesību zinātņu studentus, kuriem nav profesionālās pieredzes. Proti, rezultāti atklāja, ka prokurora ierosinājumi par sodu, kurus tiesneši tāpat kā studenti atzina par nenozīmīgiem, ietekmēja gala lēmumu par soda mēru abās kontroles grupās gandrīz identiski, kaut gan tiesneši piemēroja augstākus soda mērus nekā studenti (aizvien bija novērojama gandrīz identiska starpība abās kontroles grupās abos eksperimentos). Turklāt, analizējot datus, tika konstatēts, ka tiesnešu pieredzes dažāda ilgums arī nebija noteicošais attiecībā uz enkurošanas aizsprieduma efekta mainību.⁵⁶

Iepriekš minētie pētījumi nebūt nav unikāli, jo līdzīgus rezultātus attiecībā uz enkurošanas aizsprieduma efektiem dažādās profesionāļu kategorijās pēdējo četrus desmitgažu laikā ir spējuši atkārtot vairums zinātnieku.⁵⁷

2.2. Piedāvājumu formulēšanas manipulācijas

Piedāvājumu formulēšanas manipulāciju efektam (*framing effect* – angļu val.) nav vienas universālas definīcijas tā daudzpusējā pielietojuma un dažādo saikņu ar citiem kognitīvajiem aizspriedumiem dēļ. Formulēšanas manipulāciju ietekme materializējas situācijās, kad jurists tiek pakļauts izvēlei, kas paredz izšķiršanos starp diviem fundamentāli pretējiem iznākumiem, kas turklāt ir jābalsta uz konkrēti piedāvāto informāciju. Visbiežāk tas notiek divos scenārijos: tiesvedības ietvaros un izlīguma sarunās. Raksta tematikas ietvaros autors ir izvēlējis vienu no formulēšanas manipulāciju efektiem, kuru vislabāk raksturo Metjū Rabina izstrādātā definīcija: "Divi loģiski ekvivalenti (bet ne acīmredzami ekvivalenti) problēmas apraksti, kas liek lēmumu pieņēmējam izdarīt atšķirīgas izvēles." ⁵⁸ Formulēšanas pamatā nav tikai problēmas apraksta pārfrāzēšanā. Pamata elements, kas liek lēmuma pieņēmējam izšķirties par vienu vai otru izvēli, ir specifiski izvēlēts formulēšanas ietvars, kas nosaka konkrētās problēmas struktūru tā, lai palielinātu vai samazinātu lēmuma pieņēmēja iespējamību izšķirties par labu vienai vai otrai izvēlei. Pareizi izmantojot formulēšanas manipulācijas, lēmuma pieņēmēja izvēli neietekmēs šīs izvēles patiesā vērtība, bet gan veids, kādā šī izvēle būs formulēta. Formulēšanas manipulāciju piemēri ir ļoti daudzi, tomēr autors vēlētos akcentēt tieši divus no tiem: riskantās izvēles ietvaru un iezīmju ietvaru. ⁵⁹

Riskantās izvēles ietvaru pirmie analizēja un skaidroja tieši Kanemans un Tverskijs, izstrādājot savu revolucionāro izredžu teoriju. ⁶⁰ Atbilstoši izredžu teorijas pamata atziņai lēmuma pieņēmēji automātiski izstrādā konkrētu sākotnējo atskaides punktu, attiecībā pret kuru tiek novērtēta konkrētā izvēles vērtība. ⁶¹ Atkarībā no tā, vai lēmuma pieņēmējs konkrēto iznākumu novērtēs ieguvuma vai zaudējuma izteiksmē, mainīsies izvēle par labu vienam vai otram scenārijam. ⁶² Proti, cilvēki novērtē iznākuma vērtību, pamatojoties uz to noteiktā sākotnējā atskaides punkta vērtības un gala iznākuma vērtības starpību, nevis iznākuma vērtību vien, turklāt zaudējums attiecībā pret sākotnējā atskaides punkta vērtību tiek novērtēts būtiskāk nekā ieguvumi. ⁶³ Triviālākais piemērs riskantās izvēles ietvara ietekmes ilustrēšanai ir tā saucamā "Āzijas saslimšanas problēma", ⁶⁴ kurā viena subjektu grupa izdara izvēli starp divu ārstēšanas programmu īstenošanu karantīnas situācijā, kurā slimība varētu nonāvēt 600 cilvēku. Ja pirmā programma tiek izvēlēta, 200 cilvēki tiks izārstēti. Ja otrā programma tiek izvēlēta, pastāv vienas trešdaļas varbūtība, ka 600 cilvēki tiks izārstēti, savukārt divu trešdaļu varbūtība, ka neviens cilvēks netiks izārstēts. Otrā subjektu grupa izdara izvēli starp divām programmām, kas tiek aprakstītas, vadoties no mirstības līmeņa prerogatīvas. Proti, ja viena programma tiek izvēlēta, 400 cilvēki mirs. Ja otra programma tiek izvēlēta, pastāv vienas trešdaļas varbūtība, ka neviens cilvēks nemirs, savukārt divu trešdaļu varbūtība, ka visi 600 cilvēki mirs. Pētījuma rezultātā atklājās, ka gadījumā, kad alternatīvie iznākumi tiek definēti, vadoties no ieguvuma prerogatīvas, subjekti izšķiras par labu noteiktībai (*certainty* – angļu val.). Savukārt, ja alternatīvi iznākumi tiek definēti, vadoties no zaudējumu prerogatīvas, subjekti izšķiras par labu riskantajai izvēlei. ⁶⁵ Atkarībā no formulējuma mainās izvēle, respektīvi, cilvēki uzņemas risku situācijās, kad saskaršanās ar zaudējumiem ir neizbēgama, savukārt cilvēki izvairās no risku uzņemšanās situācijās, kad ieguvumi ir garantēti.

Iezīmju ietvara formulēšanas manipulācijas pamatā ir konkrētas lietas vai notikuma iezīmes uzsveršana, kuras rezultātā tiek ietekmēts lēmuma pieņēmēja informācijas apstrādes process. ⁶⁶ Šis, iespējams, ir arī viens no vienkāršākajiem formulēšanas manipulāciju veidiem, ko ir viegli identificēt. Attiecībā uz patērētāju preferencēm, izvēloties kādu konkrētu preci vai pakalpojumu, pozitīvi definēta šo preci vai pakalpojumu raksturojoša iezīme veicinās izvēles izdarīšanu par labu konkrētajai precei vai pakalpojumam. Piemēram, pozitīvs liellopu maltās gaļas raksturojums (75% liesa) liks novērtēt konkrēto preci par kvalitatīvāku nekā negatīvs šīs preces raksturojums (25% taukaina), lai gan šie raksturotāji ir loģiski ekvivalenti. ⁶⁷ Līdzīgi secinājumi ir apstiprināti arī pētījumos, kuros raksturotājs jeb iezīme tiek definēts kā procentuālā iespējamība panākumam vai neveiksmei, ⁶⁸ kas vistiešākajā veidā sasaucas ar juridiski nozīmīgiem jautājumiem. Piemēram, tiesvedības iznākuma pirmšķietamā novērtējumā, potenciālo kļūdu ietekmes novērtēšanā pierādījumu novērtēšanas procesā, zinātnisko atziņu pamatotības vai ticamības novērtēšanā, patērētāju aptauju rezultātu novērtēšanā u.c.

2.3. Pārlicības aizsprieduma ietekme uz lēmumu pieņemšanu

Kā pēdējo no piemēriem autors minēs tieši pārlicības aizspriedumu (*belief bias* – angļu val.), kam ir izteikti spēcīga ietekme juridiskajā nozarē. Konceptuāli juridiskās argumentācijas pamatotības izvērtēšana nav īpaši sarežģīts process, pieņemot, ka tā pamatā ir juridiski siloģismi un subsumcija, kas savieto faktisko dzīves gadījumu ar konkrēto tiesību normu. Realitātē problēma rodas tāpēc, ka nereti nedz lielās premisas, nedz arī mazās premisas vērtība jeb nozīme nav momentāni skaidri nosakāma, kas liek lēmuma pieņēmējam paļauties uz savu iepriekšējo pārlicību jeb ticību par kādu konkrētu pieņēmumu pareizību vai nepareizību. Pārlicības aizsprieduma ietekmē lēmuma pieņēmējus pārlicina loģiski nepareizi argumenti, kas saskan ar to

iepriekšējo pārliecību, kamēr loģiski pareiziem argumentiem, kas nav saskanīgi ar lēmuma pieņemēja iepriekšējo pārliecību, tiek izrādīta pretestība. ⁶⁹ Piemērs pārliecības aizsprieduma demonstrēšanai ir redzams 2. tabulā, kurā šķietami elementārs piemērs, kura atrisināšanai nav nepieciešama paļaušanās uz savu iepriekšējo pārliecību par kādu konkrētu procesu, tomēr liek paļauties uz iepriekšējo pārliecību (šajā gadījumā – basketbola spēles loģiku).

2. tabula ⁷⁰

Lielā premisa	Ja bumba tiek iemesta grozā, punkts tiks ieskaitīts
Mazā premisa	Bumba netika mesta
Konklūzija Nr. 1 (loģiski nepareiza)	Punkts tika ieskaitīts
Konklūzija Nr. 2 (aizspriedums)	Punkts netika ieskaitīts
Konklūzija Nr. 3 (loģiski pareiza)	Vai punkts tika vai netika ieskaitīts, nav zināms

Pārliecības aizsprieduma efekti, kas izpaužas kā iepriekšējo pārliecību ietekme uz lēmuma pieņemēja deduktīvo domāšanu, materializējas divos veidos, proti, mehāniskos lēmumus, kas tiek izdarīti bez papildu analītiskās piepūles, un motivētā pārliecībā, kas īstenojas analītiskas piepūles rezultātā. ⁷¹ Otrais no gadījumiem galvenokārt tiek novērots cilvēkiem, kuri ir apveltīti ar spēcīgu analītisko domāšanu vai ir vispusīgāk izglītoti, racionalizējot pierādījumus un sasaistot tos ar zināšanām, lai aizsargātu savu iepriekšējo pārliecību vai uzskatus. ⁷² Daži no būtiskākajiem pārliecības aizsprieduma efektiem, kas tikuši empīriski studēti un pierādīti pēdējās desmitgades laikā, ir pārliecības elastīguma trūkums ⁷³ (nespēja pieņemt, ka, iespējams, izdarīts kļūdainais lēmums, un nespēja pieņemt alternatīvus skaidrojumus), ⁷⁴ aizspriedumi pierādījumu integrēšanā (nespēja pieņemt pretējus pierādījumus) ⁷⁵ un pat nepamatota vēlme uzņemties risku (zemas (augstas) prasmes subjekti ir vairāk (mazāk) gatavi uzņemties riskus attiecībā uz tādām izvēlēm, kurās uzvaras varbūtība ir atkarīga no prasmēm, nevis izvēlēm, kurās uzvaras varbūtība ir atkarīga no veiksmes). ⁷⁶

3. Prakse un problemātika

Absolūta izvairīšanās no potenciāli negatīvas kognitīvo aizspriedumu ietekmes, kā arī skrupuloza katra argumenta, atziņas vai pierādījuma analizēšana ir lēmumu pieņēmēju utopisks sapnis. Turklāt tāds sapnis, kas vismaz šobrīd īsti nesader ar iepriekš rakstā identificēto tiesas procesa mērķi – taisnīgu, ātru, saistošu un efektīvu pušu starpā pastāvošā strīda atrisinājumu. Varētu pat uzstāt, ka daļa no juridiskās profesijas burvības vistiešāk ir saistīta ar šo aizspriedumu ietekmes īstenošanu, un tas atbilst gan sacīkstes principa, gan arī objektīvas izmeklēšanas principa garam. Tiesas sistēmas realitāte ir skaidra, prāvnieki cenšas pārliecināt lēmumu pieņēmēju, izmantojot visus procesuāli pieļaujamos veidus un līdzekļus. Tas ir novērojams gan no tirgus dalībnieku ("Google" piemērs), gan arī iestāžu puses. Gandrīz katrā tiesas procesā ir iespējams saskatīt vairāk vai mazāk apzinātus centienus izmantot kognitīvo aizspriedumu efektus, un, pieņemot, ka abas puses ir nosacīti līdzvērtīgās starta pozīcijās, pusēm ir pietiekami plašas iespējas uz to reaģēt nolūkā samazināt šo efektu potenciāli negatīvo ietekmi.

Piemēram, nav ierobežojumu sniegt tiesai informāciju, kas ļautu samazināt fokālo punktu aizsprieduma, gruntēšanas jeb sagatavošanas aizsprieduma, kā arī apstiprinājuma aizsprieduma efektus, kas varētu tikt veicināti ar turpmāk norādīto iestādes skaidrojumu: "2014. gada Nobela prēmijas par nozīmīgu ieguldījumu tirgus varas un regulējuma pētījumos ieguvējs Žans Tirols (*Jean Tirole*), kuru Nobela komisija nosauca par "vienu no mūsu laikmeta ietekmīgākajiem ekonomistiem", ir atzinis, ka patērētājs vienmēr izvēlēšies konkurences apstākļos radīto piedāvājumu, jo kopējais labklājības līmenis ir augstāks konkurences apstākļos, kamēr iekšējā zīmola konkurences ierobežošana ir sociāli nevēlamais risks. [...]"

Atsaucoties uz četriem iepriekš minētajiem ASV Augstākās tiesas sprieduma kritērijiem, iespējams argumentēti pamatot, kāpēc konkrētās lietas faktiskajos apstākļos konkrētā atziņa ir jāvērtē kritiski. Pat ja būtu jāadresē katra konkrētā atziņa atsevišķi, teorētiski tas būtu iespējams, bet diemžēl problemātika atklājas situācijās, kurās *post factum* rīcībai ir ierobežota efektivitāte.

Piemēram, jau iepriekš aprakstītie piemēri ar enkurošanas aizspriedumu, kad apstāklis, ka subjekts apzinās konkrētā "enkura" nenozīmīgumu, tāpat būtiski ietekmēja tā gala lēmumu.

Vairumam kognitīvo aizspriedumu sekas izstrādājas ilglaicīgas un motivētas ietekmes iespaidā, piemēram, pārliecības aizsprieduma, apņemšanās aizsprieduma, apstiprinājuma aizsprieduma, kā arī tā saucamā grūntēšanas jeb sagatavošanas efekta gadījumā (*priming effect* – angļu val.). Atbilstoši sagatavošanas efektam ilglaicīga subjekta pakļaušana kādam konkrētam stimulam krietni ierobežo subjekta rīcības brīvību attiecībā uz izvēli pretēji iepriekš stimulētajam iznākumam. Rezultātā, piemēram, CPL 176. panta pirmās daļas pareiza piemērošana (kas ir salīdzinoši plaši novērojama problēma), ļaujot pirms konkrētu pierādījumu pievienošanas lietai pretējai pusei izteikt iebildumus, kas varētu būt par pamatu to nepievienošanai, var ierobežot potenciālo kognitīvo aizspriedumu negatīvos efektus.

Savukārt situācijā, kurā lietas materiāli tiek apkopoti tā, lai ilglaicīgas izmeklēšanas un pierādījumu vākšanas procesā tiktu nodrošināta tikai un vienīgi vienas konkrētas pozīcijas pamatošana, šo efektu samazināšanas iespējas ir krietni limitētas. Kā uzskatāmus piemērus var minēt konkurences tiesību pārkāpumu gadījumus, kuros izmeklēšanas laiks var pārsniegt divu gadu ilgumu, apkopojot informāciju, kas pamato tikai Konkurences padomes pozīciju, un atvēlot nesalīdzināmi īsāku laika periodu, lai iespējamo pārkāpumu tirgus dalībnieks atspēkotu pirms administratīvā akta pieņemšanas.

Sistēma darbojas diezgan veiksmīgi, par to nav šaubu, tomēr vai nav laiks ņemt vērā mūsdienu zinātnes atziņas un sistēmu uzlabot?

RAKSTA ATSAUCES / 76

1. Anderson K. Trust Falls – Are We In a New Phase of Corporate Research? The Scholarly kitchen, 15 August 2017. Pieejams: <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2017/08/15/trust-falls-new-phase-corporate-research/> [skatīts 05.02.2019.].
2. Mullins B., Nicas J. Paying Professors: Inside Google's Academic Influence Campaign, Wall Street Journal, 14 July 2017, Pieejams: <https://www.wsj.com/articles/paying-professors-inside-googles-academic-influence-campaign-1499785286> [skatīts 05.02.2019.].
3. McCluskey M. Public Universities Get an Education in Private Industry. Can academic researchers remain impartial if they are beholden to corporate money? The Atlantic, 3 April 2017. Pieejams: <https://www.theatlantic.com/education/archive/2017/04/public-universities-get-an-education-in-private-industry/521379/> [skatīts 05.02.2019.].
4. Guthrie C. Principles of Influence in Negotiation, Marq. L. Rev., Vol. 87 (2004), p. 835.
5. Cole T. Authority and Contemporary International Arbitration, La. L. Rev., Vol. 70 (2010), p. 807.
6. Rosen A. Two Logics of Authority in Modern Law, U. Toronto L.J., Vol. 64 (2014), p. 672.
7. Dworkin R. Law's Empire, Cambridge, Mass: Belknap Press (1986), p. 378.
8. Dworkin R. Hard Cases, Harvard Law Review, Vol. 88 (1975), p. 1090, aprakstot augstāku tiesu judikatūras autoritatīvo spēku, "The gravitational force of a precedent may be explained by appeal, not to the wisdom of enforcing enactments, but to the fairness of treating like cases alike", kas būtībā norāda uz racionalitātes un pamatojuma loģisko nozīmīgi, nevis institucionālās hierarhijas direktīvo dabu vien [autora komentārs].
9. Schmitt C. Political Theology, Four Chapters on the Concept of Sovereignty, George Schwab (trans.), Chicago: University of Chicago Press (2005), p. 30, "[...] conception of personality and its connection with formal authority arose from a specific juristic interest, namely, an especially clear awareness of what the essence of the legal decision entails. Such a decision in the broadest sense belongs to every legal perception"; Hart H.L.A. The Concept of Law, 2nd. Ed., Oxford University Press (1994), pp. 11, 55–56, 89–90; Skatīt arī: Gur N. Are legal rules content-independent reasons? Problema: Anuario de Filosofía y Teoría del Derecho, Vol. 5 (2001), pp. 175–210; Smith M.B.E. Is There a Prima Facie Obligation to obey the Law. Yale Law Journal, Vol. 82, No. 5 (1973), p. 971; Raz J. The Authority of Law. Clarendon Press (1979), p. 16.
10. Raz J. Practical Reason and Norms, Oxford University Press (1999), p. 193; Raz J. The Morality of Freedom, Oxford University Press (1988), p. 46.
11. Turpat, p. 53.
12. Raz J. The Problem of Authority: Revisiting the Service Conception, Minn. L. Rev., Vol. 90 (2006), p. 1032, "Theoretical authorities are experts whose

knowledge and understanding of the matter on which they are authorities is both exceptionally extensive and remarkably systematic and secure, making them reliable guides on those matters. Their word is a reason for holding certain beliefs and discarding others". Skatīt arī: Cole T. Authority and Contemporary International Arbitration, La. L. Rev., Vol. 70 (2010), p. 812.

13. Richard Dawkins – Science works! [0:50/1:35] – [1:31/1:35]. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=0OtFSDKrQ88> [skatīts 05.02.2019.].
14. Hart H.L.A. The Concept of Law, 3rd. Ed., Oxford University Press (2012), p. 90.
15. Torgāns K., Rozenbergs J. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 271. lpp.
16. Bukovskis V. Civilprocesa mācību grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 349. lpp.
17. Bārdiņš G. Administratīvais process tiesā. Autoru kolektīvs. Dr. iur. J. Briedes vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008, 308. lpp.
18. Turpat, 309. lpp.
19. Turpat, 311. lpp.
20. Skatīt Senāta praksi, kas minēta: Bārdiņš G. Administratīvais process tiesā. Autoru kolektīvs. Dr. iur. J. Briedes vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008, 311. lpp., 43. atsauci un turpmākās atsauces.
21. Foster K.R., Huber P.W. Judging Science. Scientific Knowledge and the Federal Courts. Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, Massachusetts (1997), p. 17.
22. Turpat, p. 22.
23. Daubert v Marrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 509 U.S. 579, 579 (1993).
24. Turpat, U.S. 579, 597 (1993).
25. Foster K.R., Huber P.W. Judging Science. Scientific Knowledge and the Federal Courts. Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, Massachusetts (1997), p. 2.
26. Daubert v. Marrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 509 U.S. 579, 598–599 (1993).
27. Nikolass Bloembergens (fizika, 1981. gads); Dadlijs Heršbahs (ķīmija, 1986. gads); Džeroms Karls (ķīmija, 1980. gads); Vasilijš Leontjevs (ekonomika, 1973); Viljams Lipskombs (ķīmija, 1976. gads) un Arno Penzias (fizika, 1978. gads).
28. Amerikas Zinātnes attīstības asociācija (American Association for the Advancement of Science – angļu val.); Nacionālā zinātnes akadēmija (National Academy of Sciences – angļu val.).
29. Daubert v. Marrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 509 U.S. 579, 598–599 (1993).
30. Popper K., Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge, (5th ed, 1989), p. 37 "The criterion of the scientific status of a theory is its falsifiability, or refutability, or testability".
31. Foster K.R., Huber P.W. Judging Science. Scientific Knowledge and the Federal Courts. Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, Massachusetts (1997), p. 49.
32. Daubert v. Marrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 509 U.S. 579, 593 (1993).
33. Turpat.
34. Turpat.
35. Ziman J. Reliable Knowledge: An Exploration of the Grounds for Belief in Science (1978), pp. 130–133; Relman & Angell, How Good Is Peer Review? 321 New Eng. J. Med. (1989) p. 827.
36. Daubert v. Marrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 509 U.S. 579, 593 (1993).
37. Graziano A.M., Raulin M.L. "Validity and Threats to Validity", Research Methods: A Process of Inquiry, (2nd ed, Harper Collins, 1993), pp. 170–182; Skatīt, piemēram, Starptautiskās Standartizācijas organizācijas standartus (ISO), kas kopumā ir aptuveni 17 000, pieejams: <https://mk.gov.lv/lv/content/iso> [skatīts 05.02.2019.].

38. Birke R. Neuroscience and Settlement: An Examination of Scientific Innovations and Practical Applications, 25 Ohio State Journal on Dispute Resolution (2010), p. 479, "Cognitive and behavioral psychology have contributed at least thirty-five distinct principles that impact the way lawyers negotiate. [...] With each passing year, they contribute more."; Sharp L. Cognitive Heuristics and Law – An Interdisciplinary Approach to Better Judicial Decision-Making, Bull. Austl. Soc. Leg. Phil., Vol. 20 (1995), p. 85.
39. Tversky A., Kahneman D. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases, Science, New Series, Vol. 185, No. 4157 (1974), pp. 1124–1131.
40. Nobela prēmijas nepiešķir post mortem, tāpēc Eimoss Tverskijs to nesaņēma.
41. Tversky A., Kahneman D. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases, Science, New Series, Vol. 185, No. 4157 (1974), pp. 1124–1131.
42. Sharp L. Cognitive Heuristics and Law – An Interdisciplinary Approach to Better Judicial Decision-Making, Bull. Austl. Soc. Leg. Phil., Vol. 20 (1995), p. 74.
43. Brodt S.E. "Cognitive Illusions and Personnel Management Decisions", in Cooper C.L., and Robertson I.T. (Eds), International Review of Industrial and Organisational Psychology, Vol. 5 (1990), pp. 232–233.
44. Birke R. Neuroscience and Settlement: An Examination of Scientific Innovations and Practical Applications, 25 Ohio State Journal on Dispute Resolution (2010), p. 479.
45. Lord C.G., et al., Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence, 37 J. Personality and Soc. Psychol (1979), p. 2098;
46. Schelling T., The Strategy of Conflict, Harvard University Press (1981), p. 1960.
47. Tversky A., Kahneman D. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases, Science, New Series, Vol. 185, No. 4157 (1974), p. 1128.
48. Armour D.A., Taylor S.E. When Predictions Fail: The Dilemma of Unrealistic Optimism. In: Heuristics And Biases: The Psychology Of Intuitive Judgment (Thomas Gilovich et al. eds., 2002), p. 334.
49. Lee Ross et al. The "False Consensus Effect": An Egocentric Bias in Social Perception and Attribution Processes, 13 J. Experimental Soc. Psychol. (1977), p. 279.
50. Cialdini R.B. Influence: Science and Practice (4th ed. 2001), pp. 67–75.
51. Posner R.A., The Jurisprudence of Skepticism, 86 Mich. L. Rev. 827, (1988), p. 859
52. Tversky A., Kahneman D. The framing of decisions and the psychology of choice. Science 211 (1981), pp. 453–458.
53. Guthrie C., Rachlinski J.J., Wistrich J.A., Inside the Judicial Mind. Cornell Law Review, Vol. 86 (2001), p. 790.
54. Turpat, p. 791.
55. Turpat, p. 792.
56. Englich B., Mussweiler T. Sentencing under uncertainty: Anchoring effects in the courtroom, Journal of Applied Social Psychology 31 (2001), pp. 1535–1551.
57. Skat: Birke R. Neuroscience and Settlement: An Examination of Scientific Innovations and Practical Applications, 25 Ohio State Journal on Dispute Resolution (2010).
58. Rabin M. Psychology and Economics. Journal of Economic Literature, Vol. 36, No. 1 (1998), p. 36.
59. Levin I.P., Schneider S.L., Gaeth G.J. All Frames are Not Created Equal: A Typology and Critical Analysis of Framing Effects. Organizational Behavior and Human Decision Processes, Vol. 76, No. 2 (1998), pp. 149–188.
60. Tversky A., Kahneman D. The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. Science, Vol. 211 (1981), p. 453.
61. Turpat, p. 456.
62. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk, 47 Econometrica, Vol. 47, No. 2 (1979), p. 273.
63. Sunstein C.R., Jolls C., Thaler R.H. A Behavioral Approach to Law and Economics, Coase-Sandor Institute for Law&Economics Working Paper No. 55 (1998), p. 77.
64. Tversky A., Kahneman D. The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. Science, Vol. 211 (1981), p. 453.
65. Turpat.

66. Levin I.P., Schneider S.L., Gaeth G.J. All Frames are Not Created Equal: A Typology and Critical Analysis of Framing Effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Vol. 76, No. 2 (1998), p. 157.
67. Turpat, p. 159.
68. Levin I.P., Johnson R.D., Russo C.P., Deldin P.J. Framing effects in judgment tasks with varying amounts of information. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 36 (1985), pp. 362–377; Levin I.P., Johnson R.D., Deldin P.J., Carstens L.M., Cressey L.J., Davis C.R. Framing effects in decisions with completely and incompletely described alternatives. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 38 (1986), pp. 48–64.
69. Trippas D., Verde M.F., Handley S.J. Using forced choice to test belief bias in syllogistic reasoning, *Cognition* 133 (2014), p. 586.
70. Luo J., Tang X., Zhang E., Stuppel E.J.N., The neural correlates of belief-bias inhibition: The impact of logic training, *Biological Psychology* 103 (2014), p. 277.
71. Trippas D., Pennycook G., Verde M.F., Handley S.J. Better but still biased: Analytic cognitive style and belief bias, *Thinking and Reasoning* 21 (2015), pp. 431–445.
72. Benabou R. The Economics of Motivated Beliefs. Jean-Jacques Laffont Lecture, *Revue d'Economie Politique* 125 (5) (2015), p. 671; Sharot T., Korn C., Dolan R. How Unrealistic Optimism is Maintained in the Face of Reality, *Nature Neuroscience* 14 (2012), pp. 1475–1479.
73. Colbert S.M., Peters E.R., Garety P.A. Delusions and belief flexibility in psychosis. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice* 83 (2010), pp. 45–47.
74. Freeman D., Garety P.A., Fowler D., Kuipers E., Bebbington P.E., Dunn G. Why do people with delusions fail to choose more realistic explanations for their experiences? An empirical investigation. *J. Consult. Clin. Psychol.* 72 (2004), pp. 671–680.
75. Eisenacher S., Zink M. Holding on to false beliefs: The bias against disconfirmatory evidence over the course of psychosis, *J. Behav. Ther.&Exp. Psychiat.* 56 (2017), pp. 79–89; Proto E., Sgroi D. Biased beliefs and imperfect information. *Journal of Economic Behavior&Organization* 136 (2017), p. 187.
76. Bruhin A., Pinto L.S., Staubli D. How do beliefs about skill affect risky decisions? *Journal of Economic Behavior and Organization* 000 (2018), p. 15.

ATSAUCE UZ ŽURNĀLU

Sarāns J. Zinātnes atziņas un jurisprudence: mūsdienīga neirozinātnes perspektīva. *Jurista Vārds*, 06.08.2019., Nr. 31 (1089), 25.-33.lpp.